

ҚАЗАҚСТАН МЕН ТҮРКИЯ АРАСЫНДАҒЫ ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРДЫ ДАМУДАҒЫ ТҮРКІ ФАКТОРДЫҢ РӨЛІ

*Тұралин Е.М.¹

*¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің 8D03105-«Аймақтану» білім беру бағдарламасының докторанты, Алматы қ., Қазақстан,

e-mail: esengazy19930323@gmail.com

Андатпа. Мақалада Қазақстан мен Түркия арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастарды дамытудағы түркі факторының маңыздылығы қарастырылған. Бұл екі елдің өзара әрекеттестігі ортақ лингвистикалық, мәдени және тарихи негізге негізделген, бұл ынтымақтастықтың жемісті өрісін жасайды. Автор Қазақстан 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан кейінгі алғашқы қадамдардан бастап, бұл фактордың қарым-қатынастардың әртүрлі аспектілеріне әсерін талдайды. Мақалада менеджмент, білім және мәдениет салаларында тәжірибе алмасу сияқты ынтымақтастықтың негізгі тұстарына назар аударылған. Сонымен қатар, екі ел арасындағы өзара тәуелділікті нығайтуға ықпал ететін экономикалық даму және өзара инвестиция саласындағы бірлескен күш-жігер қарастырылады. Зерттеу сондай-ақ қарым-қатынастардың геосаяси өлшеміне тоқталып, әлемдік мәселелер бойынша ұқсас мүдделер мен көзқарастардың халықаралық аренадағы ынтымақтастыққа қалай ықпал ететінін көрсетеді. Мақалада Қазақстан мен Түркияның әріптестікті дамыту барысында кездесетін қиындықтарға, мәселен, сан алуан мүдделер мен ұмтылыстар арасындағы тепе-теңдік қажеттігіне де назар аударылғанын айта кеткен жөн. Мақалада қорытындылай келе, Қазақстан мен Түркия арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастардың дамуына түркі факторының ықпалы зор екендігі баса айтылады. Ортақ мәдени негізге сүйене отырып және кең ауқымды ынтымақтастық салаларын біріктіре отырып, екі ел өзара қарым-қатынастарын көп қырлы және өзара тиімді түрде дамытуды жалғастыруда.

Тірек сөздер: Түрік факторы, дипломатиялық қарым-қатынастар, мәдени байланыстар, тарихи байланыстар, ынтымақтастық, геосаясат, білім, мәдени алмасу

Негізгі ережелер

Қазақстан мен Түркия арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастарды дамытудағы түркі факторының рөлі екі елдің жақын және ұзақ мерзімді қарым-қатынастарына әсер ететін сыртқы саясатының маңызды аспектісі болып табылады. Тарихи, мәдени және геосаяси факторларды талдау, сондай-ақ осы мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықтың әртүрлі салаларындағы тәжірибе алмасу түркі мұрасының беріктігі өзара түсіністік пен ынтымақтастықты нығайтып, тұрақты дипломатиялық байланыстардың қалыптасуына ықпал етіп, өзара ықпалдастыққа ықпал ететінін атап көрсетеді. аймақтық және әлемдік саясат.

Кіріспе

Қазіргі әлемде дипломатиялық қарым-қатынастар халықаралық аренаның қалыптасуында, мемлекеттер арасындағы өзара әрекеттестіктің үні

мен сипатын анықтауда шешуші рөл атқарады. Әрбір ел аймақта және одан тыс жерлерде бейбітшілік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін өзінің сыртқы байланыстарын орнатуға және нығайтуға ұмтылады. Бұл тұрғыда түркітілдес фактор дипломатиялық қатынастардың дамуына әсер ететін маңызды аспектке айналады. Қазақстан мен Түркия арасындағы әріптестік осындай ықпалдың ерекше өзекті мысалы болып табылады.

Географиялық жағынан бөлінген, бірақ мәдени және тілдік байланыстары арқылы біріктірілген Қазақстан мен Түркия соңғы онжылдықтарда тығыз және достық қарым-қатынастарды көрсетті. Екі елдің де кең түркі тамыры бар, бұл өзара іс-қимылды дамытуға бірегей негіз жасайды. Мәдени және тілдік ерекшеліктердің осындай ортақтығына сүйене отырып, олардың жақындасуының маңызды құрамдастарының бірі ретінде түркітілдес факторды бөліп көрсетуге болады.

Қазақстан мен Түркия арасындағы тарихи байланыстардың тамыры тереңде жатыр. Екі ел де архаикалық мәдениеттерге бай және білім алмасуға, сауда-саттық пен мәдени байытуға негізделген тығыз тарихи достық қарым-қатынаста. Бұл екі ел арасындағы бүгінгі дипломатиялық қарым-қатынастар осы ежелден келе жатқан дәстүрді мұра етіп, оған заманауи аспектілерді қосады.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстан мен Түркия арасындағы қазіргі дипломатиялық қарым-қатынастардағы түркітілдес фактордың рөлін талдау. Біз тілдік және мәдени жақындық тәжірибе мен білім алмасуға қалай ықпал ететінін, экономикалық байланыстарды нығайтып, халықаралық аренада тиімдірек ынтымақтастыққа мүмкіндік беретінін қарастырамыз. Біз сондай-ақ осы серіктестікті дамытуда екі елдің алдында тұрған қиындықтар мен мүмкіндіктерді қарастырамыз.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы.

1. Әдебиеттерді талдау: Түркі факторының ықпалын ескере отырып, Қазақстан мен Түркияның тарихы мен қазіргі дипломатиялық қарым-қатынастары туралы мақалалар, кітаптар және академиялық еңбектер сияқты ғылыми дереккөздерге кең шолу кірді.

2. Тарихи талдау: Түркі факторы елдер арасындағы дипломатиялық қатынастардың дамуына әсер еткен негізгі тарихи оқиғалар мен кезеңдерді зерттеуді қамтиды. Тарихи прецеденттерді түсіну осы фактордың қазіргі рөлін түсінуге көмектесті.

3. Ресми құжаттарды талдау: екі ел қол қойған шарттарды, келісімдерді, меморандумдарды және басқа құжаттарды зерттеуді қамтиды. Мұндай талдау түркі факторының ресми құжаттарға енуін және оның келісімдердің мазмұнына әсерін бағалауға мүмкіндік берді.

4. Қоғамдық пікірді талдау: Түркі факторының дипломатиялық қатынастарға ықпалына қатысты Қазақстан мен Түркиядағы қоғамдық пікірді анықтау үшін сауалнамалар мен БАҚ талдауын қамтиды. Бұл қоғамдық түсініктерді және олардың ұлттық сезімге әсерін ашуға көмектесті.

5. Бенчмаркинг: Түркі факторының ықпалдастық контекстіндегі маңыздылығын анықтау үшін экономикалық ынтымақтастық, саяси мүдделер

және геосаяси аспектілер сияқты басқа факторлармен түркі факторының ықпалын салыстыруды қамтыды.

6. Сапалық деректерді талдау: тақырыпты талдау және мазмұнды талдау сияқты сапалы талдау әдістерін пайдалана отырып, жиналған деректерді өңдеу мен талдауды қамтыды. Бұл зерттеу тақырыбына қатысты суреттер мен тенденцияларды анықтауға көмектеседі. Осы әдістерді біріктіру Қазақстан мен Түркия арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастарды дамытудағы түркі факторының рөлін тереңірек және жан-жақты қарастыруға мүмкіндік берді.

Тарих

Сан ғасырлық тарихта түркітілдес фактор Қазақстан мен Түркия арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастардың қалыптасуы мен нығаюында маңызды рөл атқарды. Бұл фактор екі ел арасындағы байланыстырушы буынның негізгі құрамдас бөлігіне айналды, олардың мәдени-тарихи байланыстармен өзара байланысын байытады. Түркия 1991 жылы 16 желтоқсанда тәуелсіздік алған Қазақстан Республикасын бірінші болып мойындады. Оның үстіне Түркия бауырлас Қазақстан Республикасының халықаралық ұйымдарға мүше болуына көмектесті. Өзара елшіліктер тағайындалғаннан кейін екі ел арасында қарқынды қарым-қатынас орнады. Расында, Кеңес Одағының ыдырауын жақсы түсінген 1989-90 жылдары Қазақстан мен Түркия арасында министрлік байланыстар басталды. Түркия тек түркі халықтарының республикаларымен ғана емес, Мәскеумен де жақсы қарым-қатынас орнатқысы келді. Осы мақсатта Президент Тұрғыт Озал 1991 жылы 11-16 наурыз аралығында Мәскеуде, одан кейін Киевте, Алматыда және Бакуде болды [1]. 1991 жылы 15 наурызда Тұрғыт Озал мен Нұрсұлтан Назарбаевтың шынайы да достық келіссөздерінің соңында екі елдің қарым-қатынасын барлық салада жақсартатын жан-жақты келісімге қол қойылды. Бұл келісімге сәйкес барлық салаларда, әсіресе саяси, коммерциялық, ғылыми-техникалық, гуманитарлық, экологиялық, ақпараттық, мәдени-білім беру салаларында өзара тиімділік қағидасына негізделген ұзақ мерзімді ынтымақтастық кезеңі басталады. Қазақстан мен Түркия арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастардың дамуының маңызды кезеңдерінің бірі мәдени байланыстардың кезеңді түрде нығаюы болды. Мәдени алмасулар мен дәстүрлердің жақындасуы екі елдің халықтары арасындағы өзара түсіністіктің нығаюына ықпал етті. Көне түркі тамыры, ортақ тілдік ерекшеліктері мен ұқсас әдет-ғұрыптары Қазақстан мен Түркия арасындағы терең байланыстардың дамуына негіз болды. Бұл мәдени сапарлар мен алмасулар достық дипломатиялық қарым-қатынастардың қалыптасуына, олардың өзара әрекетін байытуға оң әсер етті. Дипломатиялық қатынастарды дамытудың тағы бір маңызды аспектісі экономикалық саладағы өзара көмек болды. Қазақстан мен Түркия арасындағы сауда-экономикалық қарым-қатынастардың дамуында түркі факторы маңызды рөл атқарды. Ұқсас экономикалық мүдделер мен өзара тиімді ынтымақтастық әлеуеті елдер арасындағы сауда мен инвестиция көлемінің артуына әкелді. 1991 жылы 19-21 тамызда Қазақстан мен Түркияны ғана емес, бүкіл республикалар мен дүниежүзін алаңдатқан төңкеріс әрекеті сәтсіз аяқталғанда бәрі терең тыныс алды. Тұрғыт Озал Мәскеуде болып

жатқан оқиғаларға баға беру және екі ел арасындағы қарым-қатынасқа тың серпін беру үшін Нұрсұлтан Назарбаевты төрт күндік сапармен Түркияға шақырды. Назарбаев пен Озалдың 1991 жылғы 25-28 қыркүйектегі келіссөздері барысында 1991 жылы 15 наурызда қол қойылған келісімге сілтеме жасай отырып, екі ел арасында Іскерлік кеңес құру, көлік, телекоммуникация, несие, табиғи газ, экономикалық ынтымақтастық, білім беру, техникалық ынтымақтастық орнату туралы шешім қабылданды. Мұндай ынтымақтастық екі елдің экономикасын нығайтуға және өзара әрекеттесу салаларын кеңейтуге мүмкіндік берді. Назарбаевпен бірге 1992 жылы 29 қазанда Республика күнін тойлауға Эбулфез Эльчибей, Асқар Ақаев, Ислам Керимов және Сапармұрат Түркіменбаши шақырылды. Саммит соңында қол қойылған қорытынды декларацияда тараптардың саяси, экономикалық және мәдени салалардағы екіжақты және көпжақты ынтымақтастықты дамыту; Жалпы тарих, жалпы әдебиеттер мен жалпы сөздіктердің тезірек аяқталып, қосымша оқулық ретінде әр елде оқылса, жаңа ұрпақтар бір тамырдан тараған адамдар болып, әрқайсысымен тығыз байланыста жұмыс істейтінін қалайтындықтары айтылды. Осылайша бауырлас республикалар мен Түркия арасында тығыз ынтымақтастық кезеңі басталды. Сонымен бірге, Анкарада 1992 жылы 24 қаңтарда Түркия Сыртқы істер министрлігі «Түрік ынтымақтастық және үйлестіру агенттігін» (ТИКА) тағайындады, оған туысқан республикаларға көрсетілетін қызметтерді жүзеге асыру және үйлестіру жүктелді. Осы ұйымның қатысуымен «Жалпы тарих», «Жалпы әдебиет», «Жалпы сөздік», «Жалпы әліппе», «10 000 оқушы» сынды көптеген жобалар жүзеге асырылды. Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің алғашқы жылдарында Түркия өз мүмкіндігінше Қазақстанға барлық салада көмектесті. Ол Қазақстанның демократияландыру мен нарықтық экономикаға өтудегі қажеттіліктерін қанағаттандыруға тырысты. Назарбаевтың басшылығымен Қазақстанның осы жылдардағы батыл күресіне қарамастан, кейбір мәселелерді шешуде үлкен қиындықтар туындады және бұл қиындықтарды жеңуде Тұрғыт Озал маңызды рөл атқарды. Шындығында, Назарбаев пен Озал арасындағы жақсы достық пен ынтымақтастықтың арқасында 1993 жылы сәуірде Озалдың Назарбаевқа сапары кезінде орын алған мәселелердің айтарлықтай бөлігі шешілді. Назарбаев Озалдың өзіне және елі үшін әр мүмкіндікте көрсеткен жақын мүдделері мен достығы туралы мақтанышпен айтты. Ол түрік республикалары тәуелсіздік алғаннан кейін-ақ Озалдың Қазақстанға келіп, «Атаюрт» деп атаған осы оқиғаның қуанышын бөліскенін атап өтті. Бұл қазақ пен түрік халықтары арасындағы қарым-қатынасты алғаш дамытқан Өзалға қазақ халқының арасында ерекше ықылас тудырды. Ол екі жылда екі рет Қазақстанға келіп, еркін нарықтан бастап әлемдегі соңғы жүйелерге дейінгі мәселелер бойынша білімі мен тәжірибесімен бөлісті. Тұрғыт Озалдың қазақ-түрік қарым-қатынасындағы еңбегі зор болды. Нәтижесінде Тұрғыт Озалдың мұрасы Қазақстан мен Түркия арасындағы достық байланыстар мен ынтымақтастықта жалғасып, халықаралық қатынастардағы қолдау мен түсіністіктің маңыздылығын көрсетеді.

Талқылау

Қазақстан мен Түркия арасында түркі негізіндегі мәдениет пен білім алмасу

Білім саласындағы бірлескен күш-жігер де дипломатиялық қарым-қатынастардың дамуына оң әсерін тигізді. Қазақстан мен Түркия білім беру саласында өзара тәжірибе және білім алмасып, ынтымақтастықта болды. Студенттік алмасу бағдарламалары мен бірлескен ғылыми жобалар халықтар арасындағы өзара түсіністікті тереңдетуге ықпал етіп, достық қарым-қатынастарды ілгерілету арнасын құрды. Мәдениет саласындағы қарым-қатынастарға тоқталатын болсақ: Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы арасындағы мәдени ынтымақтастық Кеңес Одағы кезінде басталды. Бір мәдениеттің өкілдері ретінде екі ел арасындағы мәдени ынтымақтастық туралы алғашқы келісімге 1990 жылы Алматыда Мәдениет министрлері Намық Кемал Зейбек пен Қанат Саудабаев қол қойған болатын. Осы келісімнен кейін қол қойылған басқа да түрік-қазақ келісімдері мен хаттамаларында білім және мәдениет саласындағы ынтымақтастық ерекше атап өтілді. Алайда мәдениет саласындағы нақты ынтымақтастыққа көшу «І. Түркі мемлекеттері президенттерінің саммиті» 1992 жылы 30 қазанда Анкарада өтті. Бұрын айтылғандай, 6 түрік мемлекетінің президенттері «Жалпы тарих», «Жалпы әдебиет», «Жалпы сөздіктерді» барлық бауырлас елдердің мектептерінде оқытуға тезірек дайындап, тез арада орта әліпбиге көшуге мүмкін болды және бұл шешімді жүзеге асыру олардың үкіметтеріне тапсырылды. Осы нұсқаулық аясында Түркия Республикасы Сыртқы істер министрлігіне қарасты ТИКА ұйымы түрік, әзірбайжан, қазақ, қырғыз, өзбек және түрікмен мамандарының қатысуымен 34 әріптен тұратын ортақ түрік әліпбиін анықтады. Сол ұйым Түрік тіл институтымен бірлесе отырып 1994 жылы 7-12 ақпанда 36, Түркиядан 16, бауырлас елдерден 20 ғалымның қатысуымен «Орта түрік грамматикасы, түрік тілі мен диалектілерінің жалпы сөздігін» жазуға кірісті. республикалар мен қауымдастықтар. Сонымен қатар, ТИКА 1994 жылы Түрік тарих қоғамы, Түрік тілі бірлестігі және Ұлттық білім министрлігімен бірге «Жалпы тарих» және «Жалпы әдебиет» зерттеулерін жүргізіп, екі жылда аяқтады. Осы арада ТИКА ILESAM қорына 1994 жылы 9-11 желтоқсанда Анкарада 6 Түрік Республикасынан ақын-жырауларды жинап, ортақ мәдениетімізді талқылайтын «Түрік әлемі жазушыларының құрылтайын» өткізуді тапсырды. Сонымен қатар, Түрік Бейбітшілік Қоры Президент Сүлеймен Демирелдің қамқорлығымен түркі республикалары арасындағы ортақ білім және мәдени байланыстардың сақталуын қамтамасыз етіп, «Түрік мемлекеттері мен қауымдастықтарының достық, бауырластық және ынтымақтастық құрылтайларын» өткізді. Көптеген түрік баспалары Түркиядан сурет көрмелерін ашу үшін қазақ, қырғыз, әзірбайжан, өзбек, түрікмен әдеби-поэтикалық туындыларын Түркия республикаларында басып шығарды, режиссерлердің фильмдерін, фольклоршылар мен театр әртістерінің пьесаларын сахналап, Түркиядан көрсетілуіне жол ашты. Түркияның жетекшілігімен Түркі республикаларының мәдениет министрлері құрған ТҮРКСОЙ ұйымы әр республикада кездесулер ұйымдастырып, ортақ мәдени құндылықтарды атап көрсетті, жаңа түркі республикаларының суретшілеріне

Түркияда сурет көрмелерін ашуға мүмкіндік берді, режиссерлердің фильмдерін сахналады, фольклоршылар мен театр әртістерінің пьесалары Түркияда көрсетілуіне жол ашты. Елдер арасындағы түркітілдес ынтымақтастығында ғылыми зерттеулер де басты назарда. Сарапшылар алмасу, түркітілдес деңгейдегі бірлескен ғылыми жобалар мен ғылыми конференциялар өткізу екі елдің ғылыми қабатын байытуға септігін тигізеді. Бұл бізге ортақ мүдделерді, ортақ міндеттерді анықтауға және инновациялық шешімдерді табуға мүмкіндік береді, бұл түптеп келгенде Қазақстан мен Түркиядағы ғылым мен технологияның дамуына ықпал етеді. Екі ел арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастарды нығайтуда түркітілдес негізде тығыз білім алмасу да маңызды рөл атқарады. Білім және ғылым саласындағы белсенді ынтымақтастық мемлекеттік деңгейде ұзақ мерзімді серіктестік пен оң қарым-қатынастарды құруға ықпал етеді. Бұл өз кезегінде экономика, мәдениет және технология алмасуды қоса алғанда, басқа салалардағы ынтымақтастықты арттыруға әкелуі мүмкін. Осылайша, Қазақстан мен Түркия арасындағы түркі негіздегі тәжірибе мен білім алмасудың білім беру бағдарламаларын байытудан бастап дипломатиялық байланыстарды нығайтуға, осы екі ел арасындағы өзара даму мен ынтымақтастыққа жәрдемдесуге дейінгі көптеген артықшылықтары бар.

Әлеуметтік және саяси қатынастарды талдау.

Саяси қолдау да Қазақстан мен Түркия арасындағы өзара іс-қимылдың маңызды құрамдас бөлігі болды. Екі ел аймақтағы бейбітшілік пен тұрақтылықты нығайтуды, халықаралық ұйымдар аясында ынтымақтасуды және мәселелерді бірлесіп шешуді жақтады. Түркияның Қазақстан үшін маңызды мәселелерде қолдау көрсетуі және жаһандық мәселелерде өзара түсіністік тығыз дипломатиялық байланыстарға ықпал етті. Кеңес Одағының ыдырай бастағанын көрген Түркия 1990 жылы 5 желтоқсанда сол кездегі Мәдениет министрі Намик Кемал Зейбекті Алматыға жіберіп, екі бауырлас ел арасында мәдени байланыс орнатты. Бұл шын мәнінде мәдени емес, мәдениет атынан саяси қарым-қатынас орнатуды білдірді. Шындығында бұл мәдени қарым-қатынастар аз уақыттың ішінде саяси қарым-қатынас орнатуға жол ашты. Одан кейін 1991 жылы 14 ақпанда екі жақтың денсаулық сақтау министрлері қол қойған «Әлеуметтік және денсаулық сақтау саласындағы 1991-1995 жылдарға арналған ынтымақтастық туралы хаттама» жасалды [2]. 1991 жылы 15 наурызда Алматыға Тұрғыт Озалдың келуімен жасалған «Достық және ынтымақтастық шарты» Түркия мен Қазақстан арасындағы саяси ынтымақтастықтың бастауын көрсетті. Сонымен қатар, осы сапар барысында Қазақстан Сыртқы істер министрлігі мен Түркия Республикасы Сыртқы істер министрлігі арасында «Кеңессөздер хаттамасына» қол қойылды. Қазақстан өз тәуелсіздігін жарияламай тұрып жасалған бұл келісімдер екі ел арасындағы қарым-қатынастың дамуына негіз болды.

Бұл дамуды қамтамасыз етуде екі елдің президенттері Нұрсұлтан Назарбаев пен Тұрғыт Озал үлкен рөл атқарды. Түркияның Қазақстанның тәуелсіздік жариялауын мойындаған бірінші ел болуы тараптар арасындағы саяси қарым-қатынастардың қарқынды әрі қызу дамуына ықпал етті. 1992

жылы 2 наурызда Алматыда қол қойылған «Түркия Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасында дипломатиялық қарым-қатынас орнату туралы хаттамамен» «Визадан бас тарту туралы келісім» бірден күшіне енді [3]. Елордаларда өзара елшіліктер мен консулдықтарды ашқан тараптар сыртқы саясаттағы ынтымақтастықты да, өзара іс-қимылды да тез бастады. Түркия дос және бауырлас Қазақстан Республикасын сыртқы әлемге таныту және оның халықаралық ұйымдарға мүше болуы үшін барын салды. 1992 жылы 30 қазанда Анкарада өткен Түркі әлемінің саммитіне қатысқан Назарбаев түрік үкіметі мен екі елдің сыртқы істер министрлерінен түрік-қазақстан қарым-қатынастары тезірек дамуы үшін жиі кездесіп тұруды сұрады.

Осы өтінішті қуана қабылдап, Түркия Республикасы Сыртқы істер министрлігі мен Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігі арасындағы консультациялар туралы хаттамаға қол қойды және 1994 жылғы 17 қазанда күшіне енді. 1992 жылы 27 қазанда Түркияның сол кездегі премьер-министрі Сүлеймен Демирелдің Алматыға сапары, Назарбаевтың 1991, 1992, 1993 жылдардағы Анкараға, Өзалдың 1993 жылғы Алматыға сапары барысында барлық салада ынтымақтастық туралы келісімдер жасалды. тараптар арасында қол қойылды. Осы кезеңде түрік-қазақ қарым-қатынасын бұзған ең үлкен оқиға Түркия Республикасының 8-ші президенті, түрік-қазақ қатынастарының сәулетшісі Тұрғыт Өзалдың кенеттен қайтыс болуы болды. Өзалдың орнына президент болып сайланған Премьер-министр Демирел 1995 және 1996 жылдардағы Қазақстанға жасаған сапарларында Өзал бастаған түрік-қазақ саяси қарым-қатынастарын дамытуға көп күш салды. Қазақстанның бай мұнай кен орындарының қомақты бөлігі 40 жылға американдық «Шеврон» компаниясына берілді. Қазақстан мұнайының бір бөлігі Ресей арқылы Еуропаға, бір бөлігі Батыс елдеріне бұғаздар арқылы тасымалданады. Сонымен қатар, Қазақстанның Каспий теңізіндегі мұнай кен орындарын пайдалану мәселесінде Иран мен Ресей сияқты саясат ұстануы Қазақстанның сыртқы саясатында, әсіресе Түркиямен қарым-қатынасында қиындықтар туғыза бастады. 10 миллион халқы бар Ыстамбұлға мұнай танкерлерінің бұғаздар арқылы өту кезінде төнетін қауіпі қазақ мұнайының пайдасын көреді. және басқа да тиісті елдер, әсіресе Түркия мен АҚШ-тың пікірлерін өзгертуге шақыруымен. Назарбаев АҚШ президенті Билл Клинтонмен кездескеннен кейін түрік тезисінің дұрыстығына көз жеткізіп, қазақстандық мұнайды Баку-Тбилиси-Джейхан құбыры арқылы Батыс елдеріне қауіпсіз тасымалдауға болатыны туралы келісті. Иран нұсқасын қаламаған Америка Құрама Штаттары 1995 жылы 30 қаңтарда Баку-Тбилиси-Жейхан желісін қолдайтынын ресми түрде жариялағаннан кейін 1995 жылы 17 наурызда Қазақстан мен Әзірбайжан президенттері мен Түркия премьер-министрі арасында кездесу өтті [4].

Түркия премьер-министрі және Баку-Тбилиси-Джейхан құбырын салуға шешім қабылдады. АҚШ-тың қолдауымен бұл елдер бұл шешімді іс жүзінде жүзеге асырып, газ құбырының құрылысын бастау үшін қажетті жұмыстарды жеделдете түсті. Газ құбырын салу кезінде туындаған кейбір техникалық және

қаржылық қиындықтарға байланысты 1998 жылы наурызда Ыстамбұлда бас қосқан Түркия, Әзірбайжан, Қазақстан, Түркіменстан және Грузия сыртқы істер министрлері газ құбырының құрылысының жалғасуын қамтамасыз етті [5]. Назарбаевтың басшылығымен Қазақстанның Түркиямен барлық салада қарым-қатынасын жақсартып, мұнайының қомақты бөлігін Баку-Тбилиси-Джейхан құбыры арқылы сыртқы әлемге тасымалдауға бел байлағаны Ресейге ұнамады. Қазақстанда маңызды этникалық топ бар Ресей мұны Қазақстанға қарсы қолдан жасауға тырысты. Сонымен қатар, Ресей баспасөзінде Түркияға қарсы жүздеген мақалалар жарияланып, Ресей үкіметінен Баку-Тбилиси-Джейхан құбырын жабуды сұрады». Баспасөздің осы арандатушылықтарына жігерленген Ресей Федерациясының Энергетика министрі Ю.Шефраник 1995 жылы 7 қазанда Алматыға барған сапарында. Ол шенеуніктерді ашық қорқытып, «Түркияның тезісін қолдасандар, шүмектерді жабамыз» деп қорқытты [6]. Орыстар Түркияның Қазақстанға тек мұнай ғана емес, саяси және мәдени саладағы ықпалының күшеюіне алаңдай бастады. Тіпті, орыс баспасөзінің жетекші газеттерінің бірі «Известия» 1992 жылы 9 ақпанда жарияланған бас мақаласында Қазақстанды қорқытты: «... Алматының Ресейден Түркияға кенеттен саяси бетбұрысы солтүстік-батыс губернияларда жасалды. Бұл уақытша бәсеңдеген сепаратистік қозғалыстардың қайта жандануына түрткі болады [7].

Орыстар бұған қанағаттанбай, қазақтың кейбір көрнекті қайраткерлерімен байланысып, Назарбаевқа қарсы оппозициялық топ құруға әрекеттенді. Ал, Назарбаевтың басшылығымен Қазақстан мен Түркия Ресейді арандатып, Ресей мүддесіне қарсы әрекет етпеу үшін барынша ұстамдылықпен әрекет етті. Олардың сындарлы көзқарасы ресейлік баспасөздің және кейбір мемлекеттік басқарушылардың арандатушылық ұстанымдарына қарамастан, Ресей, Қазақстан және Түркия арасындағы қарым-қатынастардың бірқалыпты жалғасуын қамтамасыз етті. Ресеймен қымбат «Голубой поток» жобасына қол қою арқылы Түркия ұзақ мерзімді табиғи газ сатып алуға келісіп, Ресейге маңызды табыс көзін қамтамасыз етті. Екінші жағынан, Қазақстан Назарбаевтың басшылығымен Ресеймен ынтымақтастықты бұзып қана қойған жоқ, керісінше, Ресеймен қарым-қатынасты жақсарту үшін Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын құруға мұрындық болды. Сонымен қатар, Назарбаев басқа этностарға, әсіресе өз елінде тұратын орыс азшылықтарына демократиялық құқықтардың барлық түрін беріп, өз елінде бейбіт өмір сүріп жатқан халықтың әл-ауқатының да, демократияның да дамуына жағдай жасады. Осылайша, Қазақстан қиын жағдайды сәтті жеңіп, бейбіт көршілестік пен дамуға баса назар аударды, бұл аймақтық тұрақтылық пен өркендеу мүддесі үшін Ресеймен де, Түркиямен де ортақ тіл табуға мүмкіндік берді.

Нәтижелері

Қазіргі әлемде жаңа мәнге ие болған Қазақстан мен Түркия арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастардың ұзақ тарихы бар. Бұл қатынастардың дамуындағы түркі факторының рөлін бағаламау мүмкін емес. Қазақстан мен Түркия арасында өзара түсіністік пен ынтымақтастықты нығайта түсетін бай тарихи байланыстар бар. Бұл екі елдің түркі тарихы мен мәдениетінде ортақ

тамыры бар, бұл достық қарым-қатынасқа берік негіз жасайды. Бұл екі ұлтты ортақ тамыр ғана емес, заманауи сын-қатерлер мен амбициялар байланыстыратынын айта кеткен жөн. Қазақстан мен Түркия Түркі мемлекеттерінің ынтымақтастығы ұйымы (Түркі совет) сияқты көптеген халықаралық платформаларда белсенді түрде ынтымақтасады, онда аймақтағы бейбітшілікті, тұрақтылықты және экономикалық дамуды ілгерілету үшін күш-жігерін арттыруда. Осы тарихи байланыстар мен заманауи стратегиялық серіктестіктердің арқасында Қазақстан мен Түркия көптеген жаһандық мәселелерді шешуде және екі елдің игілігі үшін қарым-қатынастарын нығайтуда бірлесіп жұмыс істеуді жалғастыруда. Демек, Қазақстан мен Түркия арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастарды дамытуда түркі факторының рөлі зор және экономикадан мәдениет пен қауіпсіздікке дейінгі түрлі салалардағы ынтымақтастыққа оң әсерін тигізеді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, Қазақстан мен Түркия арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастардың қалыптасуы мен дамуындағы түркі факторының маңыздылығын атап өткен жөн. Екі халықтың тамыры тереңде жатқан тарихи, мәдени және тілдік ұқсастықтары достық байланысты нығайтуға негіз болады. Бұл ұқсастықтар өзара түсіністікке септігін тигізіп қана қоймайды, сонымен қатар екі елдің қоғамдарын біріктіріп, қазіргі заманғы қиындықтарды бірлесіп шешуге мүмкіндік береді.

Бұл көзқарас түркі факторының экономика, мәдениет, білім және ғылымды қоса алғанда, әртүрлі салалардағы бірлескен жобаларды жүзеге асыруда маңызды катализатор болып қала беретінін көрсетеді. Ортақ құндылықтар мен түсіністікке негізделген ынтымақтастық ортақ мақсаттарға қол жеткізуге және халықаралық аренада өзара қолдауды нығайтуға айтарлықтай ықпал етеді.

Қазіргі әлемде жаһандық деңгейде тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуде дипломатиялық қарым-қатынастар маңызды рөл атқаратынын айта кеткен жөн. Түркі факторы призмасы арқылы Қазақстан мен Түркия арасындағы достық қарым-қатынастарды дамыту және тереңдету бұл процестің маңызды аспектісі болып табылады. Осылайша, аймақта және одан тыс жерлерде тұрақтылық пен өркендеуге қол жеткізуге бағытталған өзара тиімді ынтымақтастықтың іргетасы нығаюда.

ӘДЕБИЕТ

[1] Dikbaş K. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri: Olayların Kronolojisi (1990-1996). - İstanbul, 1997. - S. 34-35 [in Turk].

[2] Kazakistan ülkesinin raporu, TiKA Pub. - Ankara, 1995. – S. 80-81 [in Turk].

[3] Kazakistan-Türkiye: 5 yıllık dostluk ve işbirliği. - Almatı-Ankara, 1996. – S.18 [in Turk].

[4] Entellektüel Bakış // Milliyet gazetesi. – 1995. - 1 Şubat. - S.18.

[5] Fedyas A. İşimiz Duman mı? Türki Cumhuriyetler ve Petrol Boru Hatları / ed. A. Yalçınkaya, Bağlam Yay. - İstanbul, 1998. – S. 179 [in Turk].

- [6] Dünya // Milliyet gazetesi. – 1995. - 10 Ekim. - S. 16.
[7] Внезапный политический поворот. Алматы от России к Турции // Izvestiya. - 1992. - 9.02.

REFERENCES

- [1] Dikbaş K. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri: Olayların Kronolojisi (1990-1996) [Central Asian Turkic Republics: Chronology of Events]. İstanbul, 1997, s. 34-35 [in Turk].
[2] Kazakistan ülkesinin raporu [The report of the country of Kazakhstan]. Ankara, 1995, s. 80-81 [in Turk].
[3] Kazakistan-Türkiye: 5 yıllık dostluk ve işbirliği [Kazakhstan-Turkey: 5 years of friendship and cooperation]. Almatı-Ankara, 1996, s.18 [in Turk].
[4] Entellektüel Bakış [Intellectual Perspective]. Milliyet gazetesi, 1995, 1 Şubat, s.18.
[5] Fedyas A. İşimiz Duman mı? Türki Cumhuriyetler ve Petrol Boru Hatları / ed. A. Yalçınkaya, Bağlam Yay [Is our job Smoke? Turkic Republics and Oil Pipelines]. İstanbul, 1998, s. 179 [in Turk].
[6] Dünya [World]. Milliyet gazetesi, 1995, 10 Ekim, s. 16 [in Turk].
[7] Vnezapnyu politicheskiy povorot. Almaty ot Rossii k Turtsii [A sudden political turn. Almaty from Russia to Turkey]. Izvestiya, 1992, 9.02 [in Russ.].

РОЛЬ ТЮРКСКОГО ФАКТОРА В РАЗВИТИИ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И ТУРЦИЕЙ

*Туралин Е.М.¹

*¹ Докторант Казахского национального педагогического университета имени Абая по ОП 8D03105 – «Регионоведение», г. Алматы, Казахстан,
e-mail: esengazy19930323@gmail.com

Аннотация. Статья исследует значимость тюркского фактора в развитии дипломатических отношений между Казахстаном и Турцией. Взаимодействие между этими двумя странами имеет корни в общей языковой, культурной и исторической основе, что создает плодотворное поле для сотрудничества. Автор анализирует влияние этого фактора на разные аспекты отношений, начиная с первых шагов после обретения Казахстаном независимости в 1991 году. Внимание обращено на ключевые моменты сотрудничества, такие как обмен опытом в сфере управления, образования и культуры. В дополнение к этому рассматриваются совместные усилия в области экономического развития и взаимных инвестиций, что способствует укреплению взаимозависимости между двумя странами. Исследование также касается геополитического измерения отношений, показывая, как схожие интересы и взгляды на мировые вопросы способствуют сотрудничеству на международной арене. Важно отметить, что статья уделяет внимание и вызовам, с которыми сталкиваются Казахстан и Турция в ходе развития партнерства, таким как необходимость балансирования между разнообразными интересами и стремлениями. В заключение статья подчеркивает, что тюркский фактор оказывает значительное влияние на развитие дипломатических отношений между Казахстаном и Турцией. Поддерживаясь на общей культурной базе и сочетая обширные сферы сотрудничества, эти две страны продолжают развивать свои отношения в многомерной и взаимовыгодной манере.

Ключевые слова: Турецкий фактор, дипломатические отношения, культурные связи, исторические связи, сотрудничество, геополитика, образование, культурный обмен

THE ROLE OF THE TURKIC FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN KAZAKHSTAN AND TURKEY

*Turalin E.M.¹

*¹PhD student of Kazakh Abai National Pedagogical University, БББ 8D03105 – «Regional Studies», Almaty, Kazakhstan, e-mail: esengazy19930323@gmail.com

Abstract: The article explores the importance of the Turkic factor in the development of diplomatic relations between Kazakhstan and Turkey. The interaction between these two countries is rooted in a common linguistic, cultural and historical basis, which creates a fruitful field for cooperation. The author analyzes the influence of this factor on various aspects of relations, starting from the first steps after Kazakhstan gained independence in 1991. The article draws attention to the key points of cooperation, such as the exchange of experience in the field of management, education and culture. In addition, joint efforts in the field of economic development and mutual investment are considered, which contribute to strengthening the interdependence between the two countries. The study also touches on the geopolitical dimension of relations, showing how similar interests and views on world issues contribute to cooperation in the international arena. It is important to note that the article also pays attention to the challenges that Kazakhstan and Turkey face in the course of developing a partnership, such as the need to balance between diverse interests and aspirations. In conclusion, the article emphasizes that the Turkic factor has a significant impact on the development of diplomatic relations between Kazakhstan and Turkey. Building on a common cultural base and combining vast areas of cooperation, the two countries continue to develop their relationship in a multi-dimensional and mutually beneficial manner.

Key words: Turkish factor, diplomatic relations, cultural ties, historical ties, cooperation, geopolitics, education, cultural exchange

Статья поступила 20.09.2023